

ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

Η παιδεία ως ιδέα και ως πράξη είναι κατόρθωμα του ελληνικού πολιτισμού και αφορά στην πνευματική ολοκλήρωση του ανθρώπου. Πρόκειται για την κλασική περί παιδείας αντίληψη που συγκρότησαν οι δημιουργίες και τα οράματα του αρχαίου ελληνικού κόσμου και πολιτισμού ως την υψηλότερη ανθρώπινη αξία. Κανένας άλλος πολιτισμός δεν προέβαλε και δεν μετέδωσε σε οικουμενική βάση το βίωμα της πνευματικής του παράδοσης ως ιδανικό παιδείας, ευθύνης για τον κόσμο και τον άνθρωπο. Η επαφή του ρωμαϊκού κόσμου με τον ελληνιστικό πολιτισμό σήμανε και την υιοθέτηση της ελληνικής παιδείας. Η δημιουργία του όρου *ανθρωπιστικές σπουδές ή ανθρωπιστική παιδεία* έχει τις ρίζες της στην απόδοση της ελληνικής λέξης *παιδεία* με τον λατινικό όρο *Humanitas*, ακριβώς γιατί στόχος της ελληνικής παιδείας υπήρξε η καλλιέργεια της *αρετής* του ανθρώπου. Η σπουδή των ελεύθερων τεχνών των Ελλήνων, *artes propriae humanitatis*, (ρητορική, διαλεκτική, ποίηση, λογοτεχνία, φιλοσοφία κλπ.) αποτέλεσε το περιεχόμενο μιας γενικής παιδείας, απαραίτητης για την ενεργό συμμετοχή των ελεύθερων ανθρώπων στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Η ανθρωπιστική παιδεία, που αποτελεί πλέον μια πολύτιμη κληρονομιά του ευρωπαϊκού πολιτισμού, προέκυψε σαφώς μέσα από το ρεύμα της Αναγέννησης και έχει μια μεγάλη ιστορική διαδρομή.

Από τον Όμηρο ως τον Πλάτωνα και την παιδαγωγική θεωρία των Σοφιστών, από το έργο των λογίων που ταξινόμησαν την φιλολογική και επιστημονική γνώση κατά τους ελληνιστικούς χρόνους ως την συνάντηση με τον Χριστιανισμό και τη διαμόρφωση του μεσαιωνικού πολιτισμού, ελληνόφωνου στην Ανατολή και λατινόφωνου στη Δύση, μέχρι τα *Studia Generale* του Σχολαστικισμού και τα *Studia Humanitatis* της Αναγέννησης, η ανθρωπιστική παιδεία ως *γενική παιδεία* είχε σαν κύριο στόχο όχι την προετοιμασία για ένα συγκεκριμένο επάγγελμα αλλά τη δημιουργία αξιών και στάσεων που θα βοηθήσουν τους μαθητές στον τομέα της πολύπλευρης ενημέρωσης και θα ολοκληρώσουν την ανθρωπιά τους. Το *Trivium*, που περιελάμβανε τη ρητορική, την γραμματική και τη διαλεκτική και το *Quadrivium*, που προσμετρούσε την αριθμητική, τη γεωμετρία, την αστρονομία και τη μουσική, αποτέλεσαν για αιώνες το πλαίσιο της εγκύκλιας εκπαίδευσης τόσο στην ελληνική

Ανατολή όσο και στη λατινική Δύση. Μετά από το υποχρεωτικό αυτό στάδιο μπορούσε κανείς να εισαχθεί σε πιο εξειδικευμένους κλάδους. Με την Αναγέννηση ο φιλολογικός εν πολλοίς χαρακτήρας των ανθρωπιστικών μαθημάτων έτεινε πλέον προς έναν πολιτικό ανθρωπισμό, στοχεύοντας στη δημιουργία του homo universalis.

Από την Αναγέννηση ως την Μεταρρύθμιση η γνώση και η αρετή γίνεται ατομική υπόθεση που θηρεύει την χρηστική αποτελεσματικότητα. Ο ατομικισμός αυτός ως νέα μέθοδος σκέψης επέφερε μια πρωτόγνωρη σχέση του ανθρώπου με την φύση και τον κόσμο, γεγονός που οδήγησε στην ανάπτυξη της επιστημονικής σκέψης παράλληλα με την ανθρωπιστική, προλειαίνοντας το έδαφος για την εμφάνιση του Διαφωτισμού και της βιομηχανικής επανάστασης. Ήδη, όμως, από τον 17^ο αι. ξέσπασε αρχικά στη Γαλλία και κατόπιν στην Αγγλία η περίφημη διαμάχη των «Αρχαίων» με τους «Σύγχρονους». Το αίτημα για παραμερισμό των κλασικών γραμμάτων προς όφελος των γνώσεων της σύγχρονης ζωής, των φυσικών φαινομένων και των κοινωνικών θεσμών φανέρωσε τα αδιέξοδα και ένα είδος αποτελμάτωσης της ανθρωπιστικής παιδείας στον ευρωπαϊκό χώρο.

Η ανθρωπιστική παιδεία χρησιμοποιήθηκε από την κυρίαρχη τάξη για να προβάλλει τις συντηρητικές ιδέες και ηθικοπλαστικές αξίες της. Με μια στατική προσκόλληση στην κλασική αρχαιότητα, η ανθρωπιστική παιδεία προσέδιδε έμφαση στη γλώσσα και όχι στα νοήματα και τις αξίες. Μια ουδέτερη και ακίνδυνη προσέγγιση των κλασικών σπουδών, δίχως ερμηνευτική και κριτική διάθεση για την ανθρωπιστική διαμόρφωση της προσωπικότητας του μαθητή, προσέφερε τελικά γλωσσική ικανότητα για τη διατήρηση της ιδεολογικής και κοινωνικής κυριαρχίας των ανώτερων τάξεων.

Ήδη, όμως, από τον 19^ο αι. η άνοδος της αστικής τάξης, οι νέες ανάγκες της αναπτυσσόμενης βιομηχανικής κοινωνίας, ο θετικισμός και η έκρηξη των φυσικών επιστημών, κλονίζουν την κυριαρχία των κλασικών σπουδών. Χρήσιμες γνώσεις στην εκπαίδευση είναι μόνο οι επιστημονικές γνώσεις, δηλαδή, οι βιολογικές, οι φυσικές και οι κοινωνικές. Οι κλασικές σπουδές δεν βοηθούν την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο που είναι τόσο απαραίτητη για τη σύγχρονη ζωή. Από τον 20^ο αι. παγιώθηκε πλέον η μανιχαϊστική διχοτόμηση του πολιτισμού σε επιστημονικό-τεχνολογικό και σε ανθρωπιστικό, ανάμεσα στην πρόοδο, την ανάπτυξη και το μέλλον και στην παράδοση, τη συντήρηση και το παρελθόν. Η καθιέρωση της δευτεροβάθμιας ως υποχρεωτικής, μαζικής και δημοκρατικής εκπαίδευσης, η ραγδαία διογκούμενη γνώση των θετικών επιστημών, η απόλυτη εξειδίκευση και ο

εκβιομηχανισμός της πανεπιστημιακής έρευνας, η σύνδεση της εκπαίδευσης με τον καταμερισμό εργασίας, η ολοένα αυξανόμενη κυριαρχία της μαζικής κουλτούρας στη ζωή των ανθρώπων, τα βιομηχανικά πολιτιστικά δημιουργήματα - κατά κανόνα χαμηλής στάθμης - και τώρα πλέον η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, θέτουν σε συνεχή αμφισβήτηση και περιθωριοποιούν την αντίληψη των ανθρωπιστικών σπουδών στην εκπαίδευση αλλά και στην κοινωνική και πολιτική ζωή.

Έγινε σαφές από τα παραπάνω ότι η ιστορία της ανθρωπιστικής παιδείας είναι συνυφασμένη με την ιστορία της ευρωπαϊκής εκπαίδευσης αλλά και τη σύγκρουση των πολιτιστικών αξιών που επιχειρούν να κυριαρχήσουν στην εκπαίδευση του Δυτικού κόσμου. Η ανθρωπιστική παιδεία και η θέση της στα σχολικά προγράμματα είναι ένα από τα πιο πολυσυζητημένα, όχι όμως και λυμένα προβλήματα της εκπαιδευτικής πραγματικότητας και στη χώρα που γέννησε το αγαθό της παιδείας. Συνήθως, το θέμα της ανθρωπιστικής παιδείας έρχεται στην επικαιρότητα, όταν γίνεται συζήτηση για τη θέση των αρχαίων ελληνικών στην εκπαίδευση. Τούτο οφείλεται στην ταύτιση των ανθρωπιστικών σπουδών για ένα μεγάλο διάστημα με την αρχαιογνωσία και τις κλασικές φιλολογικές σπουδές που θεωρούνταν ως μόνη πηγή αλλά και θεματοφύλακες της ανθρωπιστικής παιδείας. Μια τέτοια αντίληψη στένεψε και υποβίβασε τελικά τις ανθρωπιστικές σπουδές σε μια παγιωμένη μεθοδολογία, σε μια ενασχόληση με μια στεγανή φιλολογική προσέγγιση των πολιτιστικών δημιουργημάτων με επίκεντρο τη γλώσσα, επιμένοντας σχολαστικά στην τεχνολογία της γραμματικής και του συντακτικού της, αφήνοντας την ερμηνεία, τη νοηματοδότηση και τις αξίες στο περιθώριο. Το εκπαιδευτικό μας παρελθόν είναι σηματοδεδυμένο από τέτοια «λογοκοπανίσματα» που ανέδιδαν μια στείρα προγονολατρεία και έναν ψευδοκλασικισμό, ανάμικτα με εθνικιστικές τάσεις και ελιτιστική υπεροψία, υπηρετώντας ενίοτε και τις κατά καιρούς κυρίαρχες ιδεολογίες. Αυτή η μέθοδος των ανθρωπιστικών σπουδών που δεν έχει κανένα αντίκτυπο ή κοινωνικό ρόλο στη ζωή μας, σιγά-σιγά τέθηκε στο περιθώριο. Παραμένει χρήσιμη ως άχαρη πλην, όμως, απαραίτητη τεχνική στο πλαίσιο ενός εξετασιοκεντρικού συστήματος για την πρόσβαση στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση ή ακόμη ως μεθοδολογικός εξοπλισμός ενός λογίου που γίνεται τεχνικός της πολιτισμικής κληρονομιάς, ένας πολιτισμιολόγος κατά την έκφραση του Τόμας Μαν.

Αλλά οι ανθρωπιστικές σπουδές στην εκπαίδευση, ως ολόπλευρη μόρφωση και καλλιέργεια της προσωπικότητας των νέων, πραγματοποιούνται μέσα από ένα σύνολο γνώσεων και η αξία τους έγκειται στη συμβολή τους για την κοινωνική,

πνευματική και αισθητική ανασυγκρότηση με οδηγό τη δημιουργική συνέχεια της πολιτισμικής παράδοσης. Περιεχόμενο της ανθρωπιστικής παιδείας είναι όλα τα δημιουργήματα του ανθρώπινου πολιτισμού. Δίπλα στα παραδοσιακά αντικείμενα της σπουδής στη γλώσσα και τη λογοτεχνία (αρχαία και σύγχρονη), στη σπουδή της φιλοσοφίας, της ιστορίας, της θεολογίας, των καλών τεχνών, των κοινωνικών επιστημών, οι ανθρωπιστικές σπουδές είναι ανάγκη να διαλέγονται και να προσλαμβάνουν στοιχεία και από τις θετικές και τεχνολογικές επιστήμες. Η ανθρωπιστική παιδεία στην εκπαίδευσή μας είναι ανάγκη να θεμελιώνεται σε μian ερμηνευτική αναζήτηση του νοήματος, να δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ανάλυση της φύσης του νοήματος, στα νοήματα που πρέπει να διερευνήσουν οι μαθητές ως απαραίτητη υποδομή για την ίδια τους τη ζωή. *Γιατί οι ανθρωπιστικές σπουδές όχι μόνο καταγράφουν τη ζωή μας αλλά είναι η ίδια η ζωή μας και αυτό γιατί η ζωή μας είναι συνυφασμένη με αυτές.* Αντί, λοιπόν, η ανθρωπιστική παιδεία να είναι μια ξενάγηση σε μουσειακά εκθέματα, σε έναν ξένο ή νεκρό πολιτισμό, σε μια νεκρή και μη λειτουργική παράδοση, μπορεί να γίνει μια *διαλεκτική και προσωποκεντρική* υπόθεση, όταν δεν συμμετέχουμε παθητικά ως θεατές αλλ' ως ερευνητές που την ανακαλύπτουμε. Ο διαλεκτικός αυτός τρόπος προσέγγισης της πολιτισμικής κληρονομιάς χρειάζεται να δομεί τον διάλογο εκπαιδευτικού και μαθητή, όπου οι αξίες και οι κρίσεις αποτελούν αντικείμενο μιας αμοιβαίας έρευνας και όχι επιβολής.

Η συστηματική επανεισαγωγή της ανθρωπιστικής παιδείας ιδιαίτερα για μας τους Έλληνες συνιστά καθολική απαίτηση για ποιότητα ζωής και αποτελεί όχι μια φολκλωρικού τύπου απόδοση τιμής στο ένδοξο μας παρελθόν αλλά κυριολεκτικά μια στρατηγική του μέλλοντος. Βιώνουμε σαν κοινωνία οξύτατο το πρόβλημα της δραματικής πτώσης του επιπέδου της κατά κεφαλήν παιδείας με επιπτώσεις στην κοινωνική συνοχή, στην οικονομία, στην πολιτιστική ταυτότητα και ιστορική μνήμη αλλά κυρίως και κατεξοχήν στην ποιότητα της ζωής. Ένα εξετασιοκεντρικό σχολείο όπως είναι το σημερινό λύκειο που αποβλέπει ως στενός διάδρομος προς την Τριτοβάθμια εκπαίδευση αναιρεί και ακυρώνει την όποια μορφωτική λειτουργία των διαφόρων μαθημάτων και συνιστά σαρκοφάγο της ανθρωπιστικής παιδείας. Ωστόσο, η ανθρωπιστική παιδεία θα πρέπει να είναι πολιτικά και πρακτικά εφαρμόσιμη σε ένα σύστημα παιδείας και όχι απλώς ρητορική για τα ελλείποντα και κακώς κείμενα στην εκπαίδευση.

Η επανεισαγωγή της ανθρωπιστικής παιδείας, πέρα από την εκπλήρωση του αιτήματος για μορφωτική αυτοτέλεια της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, στοχεύει και

ως προϋπόθεση για την εισαγωγή στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, παρέχοντας τις βασικές ανθρωπιστικές γνώσεις στον μελλοντικό πτυχιούχο και επιστήμονα. Είναι χαρακτηριστικό αλλά και άκρως ανησυχητικό το γεγονός, ενόψει της απόλυτης εξειδίκευσης και της εκβιομηχάνισης της πανεπιστημιακής γνώσης και έρευνας, της σταδιακής μετατροπής των πανεπιστημίων σε τριτοβάθμια κυβερνοσχολεία πληροφοριοδομών που θα εξυπηρετούν τα ποικίλα επιχειρηματικά συμφέροντα, ότι πολλοί πανεπιστημιακοί δάσκαλοι που προέρχονται μάλιστα από θετικές και οικονομικές σχολές θεωρούν ότι «Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση πρέπει να αποτελέσει εκείνο το διάζωμα της εκπαιδευτικής πυραμίδας, στο οποίο θα δοθεί η μάχη για την εξοικείωση της νεολαίας με τις μεγάλες αξίες της ζωής και τη γνωριμία της με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον» (Α. Κιντής). «Η επιχειρούμενη και στη χώρα μας εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, με στόχο την αναγόρευση του τεχνολογικού και επιστημονικού επαγγελματισμού σε βασικό στόχο του εκπαιδευτικού συστήματος, εγκυμονεί, μακροπρόθεσμα, τον κίνδυνο, αν βέβαια δεν ληφθούν μέτρα, οστρακισμού των ανθρωπιστικών μαθημάτων από την Μέση Εκπαίδευση... Η ύπαρξη της ανθρωπιστικής παιδείας όχι μόνο δεν περιορίζει τις δυνατότητες των ανθρώπων για εξειδίκευση, όπως διατείνονται οι παντός είδους τεχνοκράτες, αλλά, αντίθετα, ενισχύει την ικανότητα ευέλικτης προσαρμογής στις προκλήσεις της εποχής μας. Η ευρύτητα γνώσεων αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία μπορεί να δομηθεί τόσο η ευελιξία όσο και η δυνατότητα συνεχούς ανανέωσης και επικαιροποίησης της γνώσης... Η γνώση οφείλει να διατηρήσει ένα σεβαστό κομμάτι αυτονομίας, για να μπορεί έτσι να αναστοχάζεται γύρω από τον εαυτό της».

Ο αιώνας που πέρασε χαρακτήρισε την είσοδο του ανθρώπου σε επαναστατικές μορφές γνώσεων στο χώρο της φυσικής έρευνας. Η εκτεταμένη χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας επιδρά ήδη καταλυτικά σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η ραγδαία ανάπτυξη της βιοϊατρικής διενεργεί πλέον μια νέα επανάσταση στον τομέα της γενετικής. Καθώς όλα δείχνουν ο 21^{ος} θα είναι ο αιώνας των θαυματικών εξελίξεων στις εφαρμογές της πληροφορικής και της βιοτεχνολογίας στη ζωή του ανθρώπου και του φυσικού περιβάλλοντος. Ωστόσο, ο κίνδυνος για την ανθρωπότητα ασφαλώς και δεν προέρχεται από την ανάπτυξη της γνώσης αλλά από το όραμα και τον τρόπο διαχείρισής της. Σε μια τέτοια προοπτική, ο ρόλος της ανθρωπιστικής παιδείας ως νοηματοδότησης του βίου και οργανικής σύνδεσης της εκπαίδευσης με τις πανανθρώπινες και οικουμενικές αξίες του πολιτισμού είναι όσο ποτέ άλλοτε επίκαιρος και επιτακτικός. Είναι ανάγκη να

πραγματοποιήσουμε μια έξοδο από ένα σύστημα εκπαίδευσης όπου η γνώση λειτουργεί κυρίως ως συγκέντρωση πληροφοριών και στείρα απομνημόνευση, ως γνώση που στοχεύει στην απόκτηση τυπικών προσόντων, στον ενημερωτισμό, στην εξειδίκευση και στην επαγγελματική αποκατάσταση. Στο κατώφλι της τρίτης χιλιετίας, η ελληνική εκπαίδευση χρειάζεται να υπερβεί το ψευδοδίλλημα μεταξύ ανθρωπιστικής παιδείας και εξειδικευμένης επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Είναι ανάγκη η δευτεροβάθμια εκπαίδευση να επαναπροσλάβει ως κύριο άξονά της την *ανθρωπιστική παιδεία* ως συνιστώσα όλων των μαθημάτων της, καταργώντας τις μεταξύ τους διαχωριστικές γραμμές. Αξίες και πολιτισμό, στάση ζωής και νόημα βίου που προκύπτει από την βαθύτερη κατανόηση του κόσμου και του ανθρώπου εμπεριέχουν όλα τα μαθήματα του σχολείου. Συνάμα και η τριτοβάθμια εκπαίδευση μπορεί να ενσωματώσει στα προγράμματα σπουδών της σειρά μαθημάτων με ανθρωπιστικό και κριτικό για τις επιστήμες περιεχόμενο. Η εισαγωγή ανθρωπιστικών προσεγγίσεων στις θετικές και τεχνολογικές επιστήμες μοιάζει ίσως με ένα πολύπλοκο πρόβλημα. Η αναθεώρηση της παραδοσιακής πλάνης, ότι, δηλαδή, η ανθρωπιστική παιδεία είναι ευθύνη αποκλειστικά των ανθρωπιστικών επιστημών, θα επιτρέψει την συμπερίληψη των ανθρωπιστικών αρχών στις θετικές και τεχνολογικές επιστήμες. Μια τέτοια γόνιμη και δημιουργική σύνθεση δεν θα γίνει με τεχνοκρατικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις αλλά με ριζικούς επαναπροσδιορισμούς της παιδείας, συνδέοντάς την με την παράδοση αυτού του τόπου, τη σύγχρονη ζωή και τις πολύπλευρες εκδηλώσεις της.